

מילון ניבים ומושגים

אטיולוגיה: אטיולוגיה היא סיפור סיבה. האדם המקראי מוצא הסבר סיפורי קדום לתופעה נתונה. למשל: העובדה שיש שפע מיני עופות היא מכיוון שה' בירך אותם בברכת פריזון.

אנאפורה: אמצעי ספרותי המאופיין בחזרה על מילה או על ביטוי בתחילת שורה או פסקה. מטרת השימוש באנאפורה היא הבלטה והדגשה של מסר כלשהו.

אספוזיציה: ציון פרטים, כגון: זמן, מקום, שמות הגיבורים ותכונותיהם, אשר רלוונטיים להבנת המשך הסיפור.

אקרוסטיכון: אמצעי ספרותי שבו כל פסוק מתחיל לפי סדר אותיות האלף-בית. למשל:

פסוק א': "אֵשֶׁת-חַיִל, מִי יִמָּצֵא".

פסוק ב': "בָּטַח בָּהּ, לֵב בַּעֲלָהּ".

פסוק ג': "גְּמַלְתָּהּ טוֹב וְלֹא-רָע".

גמול אישי: השכר והעונש שניתנים לאדם על פי מעשיו.

גמול על פי העיקרון מידה כנגד מידה: זהו עקרון גמול, עונש ושכר, ולפיו יש קשר לשוני או רעיוני בין המעשה לבין הגמול. למשל: האדם חטא באכילה מפרי עץ הדעת, לכן את האוכל יצמיח בקושי מהאדמה.

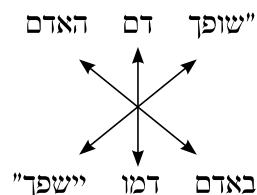
גמול קיבוצי: השכר והעונש שניתנים לעם כולו בהתאם למעשי המלך או למעשיהם של בני הדורות הקודמים.

חקר המקרא (תורת התעודות): השערה שהתפתחה בחקר המקרא, בעיקר על ידי יוליוס ולהאוזן, ולפיה התורה התגבשה מנוסחים שונים, אשר הם שמסבירים את הבדלי הגרסאות בסיפורים מסוימים, למשל בין שני סיפורי הבריאה.

לשון נופל על לשון: מילים בעלות הגייה זהה אך במשמעות שונה, למשל: "הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב".

השורש שו"פ מופיע בשתי משמעויות שונות: הנחש יכיש את האדם. והאדם ירוץ את ראשו של הנחש.

מבנה כיאסטי: אמצעי ספרותי שבו חלקו האחד של המשפט עומד בקשר מוצלב (מהופך) לחלקו האחר. למשל:

מדרש שם: הסבר סיפורי לשמו של מקום או אדם. למשל: "פניאל" כי שם ראה יעקב את אלוהים פנים אל פנים.

מיתולוגיה: סיפורי עם קדומים המתארים את בריאת העולם ואת חיי האלים. סיפורי עם אלו, בעיקר של בבל וכנען, שימשו מוקד התייחסות של הכותב המקראי המנהל איתם ויכוח רעיוני, למשל על סיפורי הבריאה.

מספר טיפולוגי: מספר נוסחתי המבטא הרמוניה ושלמות, למשל המספר שבע.

מצלול: חזרה על עיצור או על הברה בסמיכות זה לזה, למשל: דם-אדם.

מריזם: אמצעי ספרותי המבקש לתאר את המכלול באמצעות ניגודים משלימים.

נוסח המסורה: זהו נוסח המקרא המקובל והמחייב של המקרא, כלומר נוסח התנ"ך שלפנינו, אשר נקבע במאה העשירית לספירה על פי השיטה הטבריינית.

סנקרטיזם: ביטוי שמשמעו שילוב אמונות שונות ופולחנים סותרים יחד. למשל אמונה באלוהים בצד קיום פולחן אלילי.

קושי תיאולוגי: הכוונה לאמירה העומדת בניגוד לתפיסה הדתית המקובלת. למשל, תפיסה המייחסת לאלוהים דמות פיזית או תכונות אנושיות, והרי אלוהים הוא מופשט.

קרי וכתוב: תיקון שנעשה בשולי הטקסט המקראי כדי למנוע שיבוש בקריאה.

תיקון סופרים: תיקון בגוף הטקסט המקראי במקום שבו משתמעת פגיעה בכבוד ה'. למשל, לא ניתן להצמיד את המילה "קללה" לשם אלוהים לכן נאמר: ברך אלוהים.

תפיסת אלוהות טרנסצנדנטית: תפיסה הרואה את האל כמי שמצוי מחוץ לעולם. בניגוד לתפיסה האלילית, שלפיה האלים הם חלק מהעולם ופועלים בתוכו.

תפיסת אלוהות מונותאיסטית: תפיסה המדגישה את האמונה באל אחד (מונו=אחד).

תפיסת אלוהות פוליטאיסטית: תפיסה אלילית המאמינה באלים רבים (פולי=רבים).

תקבולת נרדפת: אמצעי ספרותי שבו חלקו האחד של הפסוק מקביל באופן מלא לחלקו השני.

תקבולת נרדפת חסרה: אמצעי ספרותי, שבו חלקו האחד של הפסוק מקביל באופן חלקי לחלקו השני. למשל:

תקבולת נרדפת חסרה: "כי איש הרגתי לפצעי
וילד _____ לחבורתי".

תרגום השבעים: השם שניתן לתרגום התורה ליוונית. תרגום זה נעשה במאה השנייה לפני הספירה, ונועד ליהודי תרגום השבעים: השם שניתן לתרגום התורה ליוונית. תרגום זה נעשה במאה השנייה לפני הספירה, ונועד ליהודי אלכסנדריה, ששפתם באותה העת הייתה יוונית.

פרשנים הנזכרים בספר

- ר' אברהם איבן עזרא (ראב"ע: המאות 11-12): משורר, פרשן מקרא, ופילוסוף בולט בתקופת תור הזהב בספרד.
- ר' אברהם יצחק הכהן קוק (ראי"ה: 1865-1935): הרב הראשי הראשון בישראל, פוסק, פילוסוף ואיש הגות.
- 'בעל הטורים', כינוי לר' יעקב בן אשר (1269-1343), שנקרא כך על שם ספרו: 'ארבעה טורים'.
- ר' דוד קמחי (רד"ק: 1160-1235): דקדקן מגדולי פרשני המקרא בספרד.
- חזקוני: רבי חזקיה בן מנחם, פרשן מקרא מהמאה ה-13 בצרפת.
- ר' יהודה הלוי (ריה"ל: 1075-1140): משורר ופילוסוף בולט בתקופת תור הזהב של יהדות ספרד.
- ר' יוסף בכור שור: פרשן תלמוד ומקרא, מבעלי התוספות, בן המאה ה-12 בצרפת.
- יצחק אברבנל (1437-1508): מדינאי יהודי, פילוסוף, פרשן מקרא וכלכלן, ממנהיגי היהודים בספרד בתקופה שקדמה לגירוש.
- לוי בן גרשום (רלב"ג: 1288-1344): פרשן מקרא, רופא ומחשובי הפילוסופים היהודים בימי הביניים. חי בפרובנס שבדרום צרפת.
- ר' מאיר ליבוש וייזר (מלבי"ם: 1809-1879): פרשן מקרא ופוסק הלכה שחי באוקראינה.
- מרטין בובר (1878-1965): הוגה דעות, פילוסוף ופרשן מקרא.
- ר' משה בן מימון (רמב"ם: 1138-1204): פוסק הלכה, פרשן ופילוסוף.
- ר' משה בן נחמן (רמב"ן: 1194-1270): מגדולי חכמי ספרד, פוסק הלכה, פרשן מקרא, משורר ופילוסוף.
- משה דוד קסוטו (1883-1951): פרשן ופרופסור למקרא באוניברסיטה העברית.
- ר' עובדיה ספורנו (המאה ה-16): פרשן מקרא יהודי מאיטליה.
- עמוס חכם (1921-2012): חוקר מקרא וחתן התנ"ך הראשון.
- פילון אלכסנדרוני: פילוסוף יהודי-הלניסטי שחי במצרים במאה הראשונה לספירה.
- ר' שלמה יצחקי (רש"י: 1105-1160): מחשובי פרשני המקרא והתלמוד, חי בטרואה שבצרפת.
- ר' שמואל בן מאיר (רשב"ם: 1160-1080 לערך): נכדו של רש"י, פרשן תלמוד ומקרא על דרך הפשט.
- ר' שמואל דוד לוצטו (שד"ל: 1800-1865): משורר, פרשן מקרא, פילוסוף, חוקר ספרות ומתרגם. איש תנועת ההשכלה היהודית באיטליה.

תנ"ך: מבנה וסדר הספרים		
תורה	נביאים	כתובים
נחלקת לחמישה חומשים:	נביאים ראשונים:	ספרות חוכמה: ספרי אמ"ת
בראשית	יהושע	תהילים
שמות	שופטים	משלי
ויקרא	שמואל א'-ב'	איוב
במדבר	מלכים א'-ב'	
דברים		
נושאי של ספר בראשית:	נביאים אחרונים:	מגילות:
- סיפורי הבריאה וראשית האנושות.	ישעיה	שיר השירים
- סיפור נוח והמבול.	ירמיה	רות
- סיפורי האבות: אברהם, יצחק ויעקב.	יחזקאל	איכה
- סיפורי יוסף.	הושע	קהלת
	יואל	אסתר
	עמוס	
	עובדיה	דניאל
	יונה	עזרא
	מיכה	נחמיה
	נחום	דברי הימים א'-ב'
	חבקוק	
	צפניה	
	חגי	
	זכריה	
	מלאכי	

סיפורי ראשית העולם והאנושות

בראשית א' - עד בראשית ב' פסוק ג': סיפור הבריאה הראשון

א. בראשית, ברא אלהים, את השמים, ואת הארץ. ב. והארץ, היתה תהו ובהו, וחשך, על-פני תהום; ורוח אלהים, מרחפת על-פני המים. ג. ויאמר אלהים, יהי אור; ויהי-אור. ד. וירא אלהים את-האור, כי-טוב; ויבדל אלהים, בין האור ובין החשך. ה. ויקרא אלהים לאור יום, ולחשך קרא לילה; ויהי-ערב ויהי-בקר, יום אחד. ו. ויאמר אלהים, יהי רקיע בתוך המים, ויהי מבדיל, בין מים למים. ז. ויעש אלהים, את-הרקיע, ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע, ובין המים אשר מעל לרקיע; ויהי-כן. ח. ויקרא אלהים לרקיע, שמים; ויהי-ערב ויהי-בקר, יום שני. ט. ויאמר אלהים, יקוו המים מתחת השמים אל-מקום אחד, ותראה, היבשה; ויהי-כן. י. ויקרא אלהים ליבשה ארץ, ולמקנה המים קרא ימים; וירא אלהים, כי-טוב. יא. ויאמר אלהים, תדשא הארץ דשא עשב מוריע זרע, עץ פרי עשה פרי למינו, אשר זרעו-בו על-הארץ; ויהי-כן. יב. ותוצא הארץ דשא עשב מוריע זרע, למינהו, ועץ עשה-פרי אשר זרעו-בו, למינהו; וירא אלהים, כי-טוב. יג. ויהי-ערב ויהי-בקר, יום שלישי. יד. ויאמר אלהים, יהי מאורת ברקיע השמים, להבדיל, בין היום ובין הלילה; והיו לאותות ולמועדים, ולמים ושנים. טו. והיו למאורות ברקיע השמים, להאיר על-הארץ; ויהי-כן. טז. ויעש אלהים, את-שני המאורות הגדלים: את-המאור הגדל, לממשלת היום, ואת-המאור הקטן לממשלת הלילה, ואת הכוכבים. יז. ויתן אתם אלהים, ברקיע השמים, להאיר, על-הארץ. יח. ולמשל, ביום ובלילה, ולהבדיל, בין האור ובין החשך; וירא אלהים, כי-טוב. יט. ויהי-ערב ויהי-בקר, יום רביעי. כ. ויאמר אלהים ישרצו המים, שרץ נפש חיה; ועוף ועופף על-הארץ, על-פני רקיע השמים. כא. ויקרא אלהים, את-התנינים הגדלים; ואת כל-נפש החיה הרמשות אשר שרצו המים למיניהם, ואת כל-עוף כנף למינהו, וירא אלהים, כי-טוב. כב. ויברך אתם אלהים, לאמור: פרו ורבו, ומלאו את-המים בימים, והעוף, ירב בארץ. כג. ויהי-ערב ויהי-בקר, יום חמישי. כד. ויאמר אלהים, תוצא הארץ נפש חיה למינה, בהמה ורמש וחיתו-ארץ, למינה; ויהי-כן. כה. ויעש אלהים את-חית הארץ למינה, ואת-הבהמה למינה, ואת כל-רמש האדמה, למינהו; וירא אלהים, כי-טוב. כו. ויאמר אלהים, נעשה אדם בצלמנו כדמותנו; וירדו בדגת הים ובעוף השמים, ובהמה ובכל-הארץ, ובכל-הרמש, הרמש על-הארץ. כז. ויקרא אלהים את-האדם בצלמו, בצלם אלהים ברא אותו: זכר ונקבה, ברא אתם. כח. ויברך אתם, אלהים, ויאמר להם אלהים פרו ורבו ומלאו את-הארץ, וכבשה; ורדו בדגת הים, ובעוף השמים, ובכל-חיה, הרמש על-הארץ. כט. ויאמר אלהים, הנה נתתי לכם את-כל-עשב זרע זרע אשר על-פני כל-הארץ, ואת-כל-העץ אשר-בו פרי-עץ, זרע זרע: לכם יהיה, לאכלה. ל. ולכל-חית הארץ ולכל-עוף השמים ולכל רמש על-הארץ, אשר-בו נפש חיה, את-כל-ירק עשב, לאכלה; ויהי-כן. לא. וירא אלהים את-כל-אשר עשה, והנה טוב מאד; ויהי-ערב ויהי-בקר, יום השישי.

א. ויכלו השמים והארץ, וכל-צבאם. ב. ויכל אלהים ביום השביעי, מלאכתו אשר עשה; וישבת ביום השביעי, מפל-מלאכתו אשר עשה. ג. ויברך אלהים את-יום השביעי, ויקדש אותו: כי בו שבת מפל-מלאכתו, אשר-ברא אלהים לעשות.

וַיִּבְדֵּל - הפריד; יָקוּז - ייאספו, מלשון מקווה מים; לְמִינֵהוּ - כל הסוגים; לְאֵתָת - סימנים וכיוונים; יָרֵב - יתרבה; הַרְמְשֵׁת - זוחלת; רָדוּ - תשלטו; וַיִּכְלּוּ - הסתיימו.

תקציר הפרק: סיפור הבריאה הראשון

הפרק מציג מספר עקרונות יסוד:

- ה' בורא ושליט יחיד.
- עקרון יסוד של הבריאה: היא אינה נעשית בצורה פיזית אלא בציווי ובאמירה.
- תופעות הטבע שנתפסו בקרב עמי המזרח הקדום כאלוהויות בפני עצמן מוצגות בתנ"ך כמי שנבראו על ידי ה'.
- הבריאה מצטיירת כמעשה מחושב, מתוכנן ומושלם.

פסוקים א'-ה': היום הראשון

פסוק א': "בְּרֵאשִׁית, בָּרָא אֱלֹהִים, אֶת הַשָּׁמַיִם, וְאֶת הָאָרֶץ": כבר מהפסוק הפותח בתנ"ך נוכל ללמוד על שני עקרונות יסוד:

- אל יחיד: הפועל "ברא" ביחיד מלמד שמדובר באל אחד (עקרון האמונה המונותאיסטית).
- אל מחוץ לעולם: עצם העובדה שהאל ברא את העולם מלמד שהוא איננו חלק ממנו אלא נמצא מחוצה לו (=אל טרנסצנדנטי).

על פי התפיסה היהודית אלוהים ברא את העולם 'יש מאין'. אולם מפסוקים ב'-י' מתברר שהיו חומרים קדומים לבריאה, כגון: מים ותהום אשר היו מצויים בתחילה בערבוביה, ואלוהים הכניס בהם סדר חדש: "וַהֲאָרֶץ, הָיְתָה תְהוֹמָה, וְחָשֶׁךְ, עַל-פְּנֵי תְהוֹם; וְרוּחַ אֱלֹהִים, מְרַחֶפֶת עַל-פְּנֵי הַמַּיִם [...] וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, יִקּוּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל-מָקוֹם אֶחָד, וְתִרְאָה, הִיבֶשֶׁה".

בין פסוק ג' לבין ישעיהו מ"ה, פסוק ז' נמצא סתירה: מן האמור בפסוק ג' משתמע שאלוהים ברא את האור בלבד: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, יְהִי אור; וַיְהִי-אור". לעומת זאת, מן האמור בישעיהו מ"ה, פסוק ז', משתמע כי אלוהים ברא את האור ואת החושך: "וַיֹּצֵר אור וּבֹרָא חֹשֶׁךְ". הסבר לסתירה נמצא בפרק א', פסוק ה': עצם העובדה שאלוהים מכנה את החושך "לילה" מוכיח שהוא ברא אותו: "וַיִּלְחֹשֶׁךְ קִרְא לַיְלָה".

פסוקים ו'-י"ג: הימים שני ושלישי

נמצא שתי סיבות המוכיחות כי היום השלישי הוא המשכו של היום השני:

1. מלאכת הפרדת המים מן היבשה: ביום השני מתחיל ה' במלאכת הפרדת המים מן היבשה: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, יְהִי רֶקֶעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם, וַיְהִי מַבְדִּיל, בֵּין מַיִם לַמַּיִם. וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים, אֶת-הַרְקִיעַ, וַיַּבְדֵּל בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לַרֶקֶעַ, וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מַעַל לַרֶקֶעַ; וַיְהִי-כֵן. וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַרֶקֶעַ, שָׁמַיִם; וַיְהִי-עָרֶב וַיְהִי-בֹקֶר, יוֹם שֵׁנִי". אך הוא איננו מסיים את מלאכתו וזו נמשכת גם ביום השלישי: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, יִקּוּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל-מָקוֹם אֶחָד, וְתִרְאָה, הִיבֶשֶׁה; וַיְהִי-כֵן. וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַיְבֶשֶׁה אֶרֶץ, וּלְמִקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים; וַיִּרָא אֱלֹהִים, כִּי-טוֹב".
2. בסיום כל מעשה בריאה נאמר "כִּי-טוֹב": ביום השני לא מופיע ביטוי זה, שכן מלאכת הפרדת המים מהיבשה לא הושלמה, ואילו ביום שלישי נאמר פעמים "כִּי-טוֹב". פעם על השלמת מלאכת הפרדת המים מן היבשה ופעם נוספת לאחר בריאת הצומח: "וּלְמִקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים; וַיִּרָא אֱלֹהִים, כִּי-טוֹב [...] וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ דָּשָׁא עֵשֶׂב מְזִרִיעַ זֶרַע, לְמִינֵהוּ, וְעֵץ עֹשֶׂה-פְּרִי אֲשֶׁר זֶרַעוֹ-בוֹ, לְמִינֵהוּ; וַיִּרָא אֱלֹהִים, כִּי-טוֹב".

נמצא אמצעים ספרותיים המדגישים את עקרון הסדר בבריאה:

1. ביטויים נוסחתיים חוזרים: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, יְהִי [...] וַיְהִי", מדגיש את רעיון הבריאה בציווי.

"וַיְהִי-בֵן", מבטא את עקרון הבריאה המתוכננת.

2. השורש המנחה בד"ל: מדגיש שה' מפריד בין חומרים שונים כדי ליצור סדר: "וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים, בֵּין הָאור וּבֵין

החֹשֶׁךְ [...] וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, יְהִי קוֹץ בְּתוֹךְ הַמַּיִם, וַיְהִי מַבְדֵּיל, בֵּין מַיִם לַמַּיִם. וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים, אֶת-הַקּוֹץ, וַיַּבְדֵּל

בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לַקּוֹץ, וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל לַקּוֹץ [...] וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, יְהִי מְאֹרֶת בַּקּוֹץ הַשָּׁמַיִם,

לְהַבְדִּיל, בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה."

פסוקים כ"ג-ל': היום החמישי

שני היבטים מרכזיים נזכרים בבריאת היום החמישי:

1. התנגדות למיתוס: במיתולוגיה נזכרו התנינים כיצורים מפלצתיים, אשר לחמו באל הבורא, עם הנחש ועם

הלווייתן. בתיאור בריאת התנינים נמצא גישה השוללת את המיתוס, ומדגישה שאלוהים ברא את התנינים ואין

בהם כל ייחוד: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים, אֶת-הַתַּנִּינִים הַגְּדֹלִים".

2. סיפור אטיולוגי (=סיפור סיבה): מבין כל החיות קיבלו רק העופות וחיות המים ברכת פריון: "וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים,

לֵאמֹר: פְּרוּ וּרְבוּ, וּמִלְאֻ אֶת-הַמַּיִם בַּמַּיִם, וְהָעוֹף, יִרְבֶּה (=יתרבה) בְּאַרְצוֹ". לפנינו סיפור אטיולוגי, המלמד כי שפע

המיינים של העופות וחיות המים נובע מהעובדה שהם זכו לברכת פריון בזמן הבריאה.

פסוקים כ"ד-ל"א: היום השישי

ביום שישי בורא אלוהים שתי בריאות:

- בריאת חיות היבשה: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, תֹּוצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ, בְּהֵמָה וְרֶמֶשׂ וְחַיְתוֹ-אָרֶץ, לְמִינָהּ; וְיִהְיֶה-כֵן".
"חַיְתוֹ-אָרֶץ": חיות הבר, הטורפים.
"בְּהֵמָה": בהמת הבית.
"רֶמֶשׂ": זוחלים למיניהם.
- בריאת האדם: בתיאור בריאת האדם נמצא שני קשיים תיאולוגיים (=דתיים):
 1. שימוש בלשון רבים: על פי ההשקפה המונותיאיסטית האל הוא אחד, ואילו בתיאור בריאת האדם נמצא שימוש בלשון רבים ביחס לה': "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמוּתֵנוּ".
הסברים לקושי:
 - על פי חז"ל, האל נועץ במלאכיו לפני בריאת האדם. יש לציין כי העובדה שלבריאת האדם קדמה התייעצות מלמדת על ייחודו.
 - הביטוי "נעשה" הוא ביטוי שנועד לזרז את האל לפני בריאת האדם.
 2. ייחוס דמיון פיזי בין האדם לאל: מקובל שה' הוא מופשט, חסר גוף ודמות גוף. אולם הביטוי "בְּצַלְמֵנוּ אֱלֹהִים" רומז שהאדם נברא מתוך דמיון פיזי לאל.
הסבר על פי רמב"ם: הביטוי "בצלם" איננו מרמז על דמיון חיצוני או פיזי בין האדם לאל, אלא על דמיון רוחני, שכלי, אינטלקטואלי ומחשבתי.

נמצא מספר ראיות שמבטאות את ייחודיות האדם ואת היותו שיא הבריאה:

1. האדם נברא בצלם ה': עובדה המעידה על קירבה מיוחדת לאל: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ".
2. לאדם ניתן שלטון בבריאה: "וַיִּבְרַךְ אֹתָם, אֱלֹהִים, וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים [...] רְדוּ בְּדֶגֶת הַיָּם, וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם, וּבְכָל-חַיָּה, הָרֹמֶשֶׂת עַל-הָאָרֶץ".
3. האדם נברא בעשייה של האל: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמוּתֵנוּ", בעוד שיתר הברואים נבראו באמירה.
4. האדם נברא אחרון (=נזר הבריאה'), והכול נברא עבורו.
5. רק לבריאת האדם קדמו תכנון ומחשבה: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמוּתֵנוּ".
6. האדם הוא הבריאה היחידה שנבראה כווג: "וַיִּבְרַךְ וַיִּקְרָה, בָּרָא אֹתָם".

הברכות שניתנו לאדם:

1. ברכת פריזן: "פרו ורבו ומלאו את-הארץ".
2. ברכת שלטון: "ורדו בדגת הים, ובעוף השמים, ובכל-חיה, הרמשת על-הארץ".
3. אכילה מן הצומח: "ויאמר אלהים, הנה נתתי לכם את-כל-עשב זרע זרע אשר על-פני כל-הארץ, ואת-כל-העץ אשר-בו פרי-עץ, זרע זרע: לכם יהיה, לאכלה". אמנם אין איסור מפורש על אכילה מן החי, אך האדם נדרש לאכול רק מהצומח, בכך מבקשת התורה להדגיש את ההרמוניה של הבריאה ואת קדושת החיים.

רק לאחר המבול הותר לאדם לאכול מהחי עקב הידרדרותו המוסרית: "כל-רמש אשר הוא-חי, לכם יהיה לאכלה" (בראשית ט', פסוק ג'). אולם באחרית הימים, בעידן המשיחי שמתאר הנביא ישעיהו, ישוב העולם לימי הטוהר וההרמוניה אשר ביטוי לכך נמצא בחזרתה של הבריאה לאכול מן הצומח בלבד: "ואתה פקד יאכל-תבן" (ישעיהו י"א, פסוק ז').

- נמצא קושי בתיאור בריאת האדם: בניגוד למעשי בריאה אחרים הרי שלאחר בריאת האדם האל איננו אומר "כי-טוב": משה דוד קסוטו מציע שני הסברים לפתרון הקושי:
- לא נאמר "כי טוב" לאחר בריאת האדם מכיוון שנאמר בסוף מעשה הבריאה "טוב מאוד", וזה כולל גם את האדם.
 - לא נאמר "כי טוב" לאחר בריאת האדם, כדי שלא תהיה סתירה לאמירה אחרת המופיעה בהמשך המדגשה את השלילה שבאדם: "כי רבה רעת האדם בארץ, וכל-יצר מחשבת לבו, רק רע כל-היום" (בראשית ו', פסוק ה').

בסיפור הבריאה הראשון נמצא שלושה ביטויים חוזרים, המלמדים על המבנה הנוסחתי של הפרק:

- "ויאמר אלהים, יהי": מבטא את עיקרון הבריאה שנעשתה בציווי ובאמירה.
- "כי-טוב": מבטא את עקרון הבריאה ההרמונית.
- "ויהי-כן": מבטא את הרעיון של בריאה מתוכננת.

בין תיאור בריאת האדם לתיאור בריאת בעלי החיים נמצא נקודות דמיון ושוני.

נקודות הדמיון:

- בשני המקרים ניתנה ברכת פריזן:
העופות והדגה: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים [...] אֶת כָּל-נֶפֶשׁ הַחַיָּה הַרְמִשָּׁת אֲשֶׁר שָׂרְצוּ הַמַּיִם לְמִינֵהֶם, וְאֶת כָּל-עוֹף כְּנָף לְמִינֵהוּ [...] וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים, לֵאמֹר: פָּרוּ וּרְבוּ, וּמִלְאוּ אֶת-הַמַּיִם בַּיָּמִים, וְהָעוֹף, יִרְבַּב בְּאֶרֶץ".
האדם: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם [...] זָכָר וּנְקֵבָה, בָּרָא אֹתָם. וַיְבָרֶךְ אֹתָם, אֱלֹהִים, וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פָּרוּ וּרְבוּ".
- בשני המקרים נמצא שימוש בשורש בר"א:
העופות והדגה: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים, אֶת-הַתַּיִּנִים הַגְּדֹלִים; וְאֶת כָּל-נֶפֶשׁ הַחַיָּה הַרְמִשָּׁת אֲשֶׁר שָׂרְצוּ הַמַּיִם לְמִינֵהֶם".
האדם: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ: זָכָר וּנְקֵבָה, בָּרָא אֹתָם".

נקודות השוני:

- לחיות המים מעניק ה' ברכת פריזן בלבד: "פָּרוּ וּרְבוּ, וּמִלְאוּ אֶת-הַמַּיִם בַּיָּמִים". ואילו האדם התברך בברכת פריזן וגם בברכת שלטון בבריאה: "וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פָּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת-הָאָרֶץ, וּבִקְשֶׁהָ; וְרָדוּ בְּדֹגַת הַיָּם, וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם, וּבְכָל-חַיָּה, הַרְמִשָּׁת עַל-הָאָרֶץ".
- לפני בריאת בעלי החיים לא נמצא ביטוי לתכנון, למחשבה או להתייעצות. לעומת זאת, יש הטוענים שלפני בריאת האדם היו תכנון ומחשבה והתייעצות עם מלאכים: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ בְּדְמוּתֵנוּ".
- בעלי החיים נבראו במינים שונים: "וְאֶת כָּל-נֶפֶשׁ הַחַיָּה הַרְמִשָּׁת אֲשֶׁר שָׂרְצוּ הַמַּיִם לְמִינֵהֶם, וְאֶת כָּל-עוֹף כְּנָף לְמִינֵהוּ". האדם נברא כזוג יחיד, ובבריאתו הוזכרו הן הזכר והן הנקבה: "זָכָר וּנְקֵבָה, בָּרָא אֹתָם".

פרק ב', פסוקים א'-ג': יום השבת

בפסוקים אלו נמצא מספר היבטים:

1. שלוש ראיות המבטאות את ייחוד השבת ואת העובדה שהיום השביעי הוא שיא במעשה הבריאה:
 - ה' מברך את היום השביעי: "וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יוֹם הַשְּׁבִיעִי".
 - ה' מקדש את היום השביעי: "וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ".
 - ה' שובת ממלאכה: "וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי, מִכָּל-מְלָאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה".
2. בפסוקים אלו נמצא קושי: מבחינת הלשון ומבחינת ההקשר פסוקים אלו משתייכים לתיאור שבוע הבריאה הראשון. לכן השאלה היא מדוע הם מופיעים בפרק ב'.
לקושי זה נמצא שני הסברים:
 - על פי הגישה המחקרית: נפלה טעות בחלוקת התנ"ך לפרקים ולפסוקים, ופסוקים א'-ג' בפרק ב' שייכים לפרק א'.
 - על פי הגישה המסורתית: המטרה הייתה לייחד לשבת פסקה משלה ובכך להדגיש את קדושתה.

סיפורי הסיבה בתיאור השבת:

1. פסוקים אלה מסבירים מדוע בני אדם שובתים ממלאכה ביום השביעי.
2. פסוקים אלה מסבירים מדוע היום השביעי הוא יום קדוש.

חובת שמירת השבת נזכרת במקורות נוספים במקרא. אולם בכל מקור נמצא נימוק שונה לשמירתה.

- בראשית ב', פסוקים א'-ג':

הנימוק לשמירת השבת הוא הברכה שניתנה ליום השביעי: "וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשׁ אֹתוֹ".
השבת נועדה לאלוהים לאחר שבוע הבריאה: "וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְכַל-מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה".

- שמות כ', פסוקים ח'-י"א:

הנימוק לשמירת השבת בשמות הוא חיקוי מעשה ה' בבריאה: "כִּי שֵׁשֶׁת-יָמִים עָשָׂה יְהוָה אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ אֶת-הַיָּם וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר-בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל-כֵּן בֵּרַךְ יְהוָה אֶת-יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשֵׁהוּ".
השבת נועדה לאדם, לעובד ולבהמה: "שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וַעֲשִׂיתָ כָּל-מְלַאכְתֶּךָ. וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא-תַעֲשֶׂה כָל-מְלַאכָה אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ עֶבֶדְךָ וַאֲמָתְךָ וְבַהֲמֹתֶיךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ".

- דברים ה', פסוקים י"ב-י"ד:

הנימוק לשמירת השבת הוא זכר יציאת מצרים: "וַזְכֹּרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּצֵאֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיָד חֲזָקָה וּבְזֹרֹעַ נְטוּיָה עַל-כֵּן אֶנּוּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת-יוֹם הַשְּׁבִיעִי".
השבת נועדה לאדם, לעבד ולבהמה: "וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָל-מְלַאכָה אַתָּה וּבִנְךָ-וּבִתֶּךָ וְעֶבֶדְךָ-וַאֲמָתְךָ וְשׁוֹרְךָ וַחֲמֹרְךָ וְכָל-בְּהֶמְתְּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עֶבֶדְךָ וַאֲמָתְךָ כַּמֹּנֶה".
הסיבה להבדלים: בראשית מדובר במצב התחלתי של העולם, האל הוא נמצא יחידי, ואילו בשמות ובדברים האנושות כבר התפתחה ושמירת השבת היא חלק מהמצוות שניתנו לאדם מישראל.

שאלות: בראשית פרק א'

1. קראו פסוקים י"ד-כ"א.
הצביעו על שני הביטויים האנטי-מיתולוגיים הנרמזים בקטע.
2. קראו את הפרשנויות הבאות לבריאת האדם:
פילון אלכסנדרוני: "נתהווה האחרון בכל הנבראים כדי שבהופיעו לפני בעלי החיים האחרים יעורר אצלם חרדה, כי הכוונה הייתה שבראותם אותו לראשונה יעריצוהו כהגמון ושליט".
חז"ל: "מן העובדה שהאדם היה אחרון לנבראים, הסיקו לקח מוסרי - שבל תזוח דעתו של אדם (=שלא יתגאה), ואם תזוח דעתו עליו, יאמרו לו: 'יתוש קדמך במעשי בראשית'".
הסבירו על פי כל אחד מהפירושים מדוע נברא האדם אחרון. ומה אפשר ללמוד מכך על מעמדו בעולם.
3. קראו פסוקים כ"ו-כ"ח ואת השיר 'בראשית' שכתב חיים חפר:
"ביום שישי הוא יצר חיות בחלד / את הפילים, האיילות, את הצבועים / ובאותו היום ממש, הוא ברא אדם בצלם / הוא ברא אדם בצלם אלוהים / ויהי ערב ויהי בוקר יום שישי / והאדם אילף כל בהמה / והאדם חרש באדמה / והאדם המציא את הגלגל / והאדם השיט ספינות על גל / והאדם ריסן את הקיטור / והאדם טס מעלה כציפור / והאדם כבש כוכבי מרום / והאדם ברא את האטום / והארץ הייתה תהו ובוהו וחושך על פני תהום / וביום הראשון הבדיל אלוהים בין האור ובין החושך / וביום החמישי הוא יצר חיים במים ובאותו היום פרחו בני הכנף אל השמים / וביום השישי ראה כי מעשהו תם / וישבות מכל מלאכתו ולא ברא את האדם - וירא אלוהים כי טוב".
א. ציינו שתי נקודות דמיון בין תיאור בריאת האדם בבראשית א' ובין תיאור בריאת האדם בשירו של חיים חפר.
ב. מהי הביקורת המשתמעת של חיים חפר על מעשי האדם? האם לדעתכם הביקורת בשיר מוצדקת?
4. קראו פסוק כ"ז: "בצלמו, בצלם אלוהים ברא אותו".
א. מהו הקושי התיאולוגי העולה מן השימוש במילה "בצלם" הנזכרת בפסוק?
ב. קראו והסבירו כיצד שני הפרשנים מיישבים את הקושי:
על פי ר' יוסף בכור שור: "בצלמו - כלומר: בצלמו של האדם".
על פי ראי"ה קוק: "עיקר הצלם הוא החופש הגמור שאנו מוצאים באדם שעל כן הוא בעל בחירה".

5. קראו פסוקים ב'-כ"ג.
הסדר שאלוהים יוצר בבריאה בא לידי ביטוי גם במבנה של סיפורי הבריאה. הביאו שתי דוגמאות לאמצעים ספרותיים הממחישים את הסדר בסיפור הבריאה. הסבירו כל אחת מן הדוגמאות.
6. קראו פסוקים כ'-ל"א, ופרק ב', פסוקים א'-ג'.
תארו את ההדרגתיות בברכות שניתנו לעופות ולחיות המים, לאדם ולשבת.
7. קראו פרק ב', פסוקים א'-ג'.
א. הביאו שלוש ראיות המבטאות את מעמדו של היום השביעי כשיא של מעשה הבריאה.
ב. קראו גם שמות כ', פסוקים ח'-י"א, וגם דברים ה', פסוקים י"ב-י"ד. ציינו את הנימוק לשמירת השבת ולמי נועדה השבת לפי כל אחד מהמקורות.
8. קראו פסוקים ז'-י"ג.
הביאו שתי ראיות המוכיחות שהיום השלישי הוא המשכו של היום השני.
9. קראו פסוקים כ"ו-כ"ח.
הביאו שלוש ראיות המוכיחות שהאדם הוא שיא הבריאה (היעזרו בפסוק כ"ד).